

RETRO

RUSELØKKABUNKER

JANNE WILBERG, BYANTIKVAR I OSLO

Sikkerhetstjenesten anla en bunker under skolegården.

Bunkersanlegg for tysk og norsk etterretning

Ruseløkka skole er jevnet med jorden, men rivingen har brakt gamle hemmeligheter opp i dagen. Fotos: Thomas Marthinsen/NRK

Her er historien om en tysk etterretningsbunker fra 2. verdenskrig. Den ble senere symbolet på etterkrigstidens norske etterretningsvirksomhet – og den skandaleombruste overvåkingen av venstresiden i Norge.

Tyskerne startet sin omfattende byggevirksomhet i Norge allerede i april-dagene 1940. De dro nytte av sin omfattende etterretningsvirksomhet i mellomkrigstiden, blant annet hadde Luft-hansa all konsesjon på norsk flytrafikk i disse årene. I Oslo skal den tyske etterretningen ha holdt til i lokaler kamuflert som et advokatkontor i Roald Amundsens gate, altså i dagens Olav Vs gate. Dette ligger ikke langt unna Ruseløkka skole som denne artikkelen handler om.

KASERNE OSTPREUSSEN

Noe av det første tyskerne gjorde etter 9. april var å okkupere et stort antall offentlige bygninger til ulike formål. Skolene var attraktive fordi de lett kunne omgjøres til kaserner for militært personell, og Ruseløkka skole var særlig egnet fordi den rett før krigen fikk ny gymnastikksal og svømmebasseng. Anlegget var riktignok fortsatt under rehabilitering og tyskerne overtok og forserte arbeidet, slik at skolen allerede 6. november 1940 kunne fremstå som Kaserne Ostpreussen. Navnet skyldtes at de første troppene som ble forlagt her kom fra den delen av Tyskland. Etterhvert overtok den tyske Sicherheitsdienst (SD) skolen og i okkupasjonens slutfase ble den disponert av Waffen-SS-Polizei. Sikkerhetstjenesten anla en bunker under skolegården, altså mellom Ruseløkka skole og nabobygningen Oslo Tekniske skole som også ble rekvirert i de første krigsårene. I tilknytning til «Tekniker'n» bygget man et underjordisk tilfluktsrom beregnet på 5-600 mann. Dette ble for noen år siden omdannet og utviklet til et underjordisk auditorium mellom skolene.

«Vår» bunker ble anlagt i 1942-43 med tanke på telefonovervåking. Dette var særlig hensiktsmessig fordi skolen befinner seg nær Victoria Terrasse, som allerede i mai 1940 ble tatt i bruk av SD ved det tyske Sicherheitspolizei (Sipo) med sin beryktede avdeling Gestapo og etterhvert det norske Statspolitiet – Victoria Terrasse var et skremmende sted under krigen på grunn av torturen og den brutale avhørsvirksomheten som foregikk der. Etter hvert som norsk motstandsvirksomhet økte er det rimelig å anta at Gestapos plassbehov økte, og i tillegg til Ruseløkka-bunkeren ble det anlagt nok en bunker som del av Victoria Terrasse. Dette anlegget er pr. i dag ikke undersøkt nærmere.

BUNKERCLUSTER

Tyskerne rekvirerte også den nærliggende Statens kvinnelige industriskole i Cort Adellers gate 33, dels for å huse elever fra Oslo Kathedralskole og dels til bruk som forelesning. I bakgården bygget SD nok en bunker, slik at det langs Ruseløkkveien lå tre bunkere som perler på en snor. Alle skal de ha vært brukt til ulike former for overvåking, slik eksempelvis bunkeren i Cort Adellers gate senere ga rom til avskrivnings- og oversettervirksomhet. Allerede da Forsvaret utrangerte bunkeren i år 2000 var dette forholdsvis lille anlegget strippet for innredning og utstyr. Som et råbygg i betong hadde det inngått i brannvesenets øvingsvirksomhet. For et par år siden ble bunkeren fjernet i forbindelse med rivning av deler av bygningsmassen i forbindelse med etableringen av et hotell. Inntil da kunne man beskue det lille «nedstigningspartiet» i bakgården, selv om også denne bunkeren hadde inngang fra skolebyggets kjeller.

Området rommet altså en veritabel «bunker-cluster», for i tillegg finnes det ytterligere tre bunkere nærmere Solli plass. Disse var hovedsakelig knyttet til Wehrmacht og den tyske militære ledelsen i Norge, selv om det mot slutten av krigen ble overtatt av Rikskommisær Josef Terboven, altså av okkupasjonsmaktens øverste sivile leder i Norge, etter at Wehrmacht hadde flyttet sitt hovedkvarter til Lillehammer Turisthotell.

UTSTYR FJERNET

Både KNA-hotellet og Oslo Handelsgymnasium, henholdsvis Parkveien 68 og 65 foruten leilighetskomplekset Parkveien 64, ble ved krigsutbruddet umiddelbart rekvirert, og de to førstnevnte ble utstyrt med hver sin bunker. Den tyske hærsejefen bodde på KNA-hotellet og bunkeren der står fortsatt. I etterkrigstiden ble den overbygget av en nyoppført sidefløy som Forsvaret disponerte, men som for få år siden ble erstattet av en ny hotellbygning.

De siste rester av teknisk utstyr ble fjernet da anlegget ble utrangert av Forsvaret omkring år 2000, men deler av hotellets garderobe befinner seg imidlertid i det gamle bunkersanlegget.

Den største av bunkerne lå under handelsgymnasets skolegård, og er den eneste av i alt 34 større tyskbygde bunkere i Oslo som er tilgjengelig for omvisning.

Anlegget hadde en direkte kommunikasjonslinje fra Terboven til Berlin, og fortsatt »

Telefonavlyttingen foregikk fra et relativt lite rom i den nord-østlige delen.

Byantikvar i Oslo, Janne Wilberg tok turen ned i bunkeren.

i skolebygningen, mens et «nedstigningsbygg» tilsvarende det i Cort Adelers gate 33 utgjorde den andre, som for øvrig ble brukt av etterretningstjenesten etter krigen. Det blir fortalt om menn med frakk, hatt og dokumentmappe, samt et par damer, som diskret tok seg ned i anlegget i arbeidstiden.

Hvem som var ansvarlig for anleggets utbygging er ikke entydig. Innledningsvis under krigen opererte de ulike tyske forsvarsgrener som byggherrer. Etterhvert foresto den halv-militære organisasjonen Organisation Todt (vanligvis forkortet O.T. og oppkalt etter lederen Fritz Todt) en stor del av virksomheten, sammen med Reichkommissariatet som også hadde en egen byggherreorganisasjon.

Tysk militærvesen benyttet seg i stor grad av typebyggeri, slik at det fantes en bunker-type for nær sagt ethvert formål og basert på faste standarder, et såkalt Regelbau. Dette preget Europas tyske festningsverker, som den såkalte Atlanterhavsvollen, altså den sammenhengende forsvarslinjen fra Kirkenes til Biscayabukta. De fleste steder i Europa besto disse anleggene av standardiserte strandbefestninger, mens den svært omfattende norske delen av Atlantic Wall hovedsakelig ble anlagt på eller i fjell. Dermed har vi mange flere såkalte Sonderbauten, altså spesialtilpassede bunkersanlegg enn i Europa for øvrig fra perioden. Det har heller ikke lyktes oss å identifisere Ruseløkka-bunkeren som tilhørende noen standard bunkertype.

KUBISK ARMERING

Bunkerne var også inndelt i flere klasser basert på ulik betongtykkelse og armering. Mest vanlig i Norge var klasse B, med en meter betongtykkelsen i gulvet og to meter i tak og yttervegger. Men i enkelte spesialanlegg var dimensjonene langt større, som ubåtbunkerne (det vil si dokk-anlegg) Dora I og II i Trondheim, og «broren» Bunker Bruno i Bergen.

I slike kjempeanlegg på opptil 40.000 kvm. var taktykkelsen fire og en halv meter, mens de tre meter tykke innvendige veggene var konstruert med såkalt kubisk armering. Det innebærer at store stålfjærer ble lagt inn i «kubene» for å øke betongens seighet, og forhindre omfattende ødeleggelser dersom bunkerne fikk et direkte bombetreff. Bomben kunne riktignok gå igjennom taket, men skaden ville da begrense seg til rommet, der bomben slo ned.

Ruseløkka-bunkeren er sprengt ned i fjell og ligger helt nedsenket kun 50 cm under skolegården. Gulv, tak og vegger er i betong og både yttervegger og innervegger har en tykkelse på rundt 80 cm mens taket kan ha vært drøyt en meter tykt. Bunkerne i Cort Adelers gate hadde en veggykkelse mot gatene på to meter og en meter på gårdssiden, men lå i stor grad på bakkenivå. Tykkelsen på de innvendige veggene var 60-70 cm.

Normalt tok arbeidet med armering og forskaling seks til åtte uker for frittstående bunkere. Ettrup og Hårberg fra Kystfort Norge

befinner hovedinngangsdøren til bunkeren seg i Parkveien. I dag brukes imidlertid inngangen fra skolens kjeller. Skolebygningen var under oppføring da tyskerne overtok anlegget, som de brukte til både innkvartering og til den militære ledelsens administrasjon.

Litt nedenfor Parkveien 64 ligger Cort Adelers gate 14-16, og under et alliert bombardement i 1942 ble bygården nr. 14 totalskadet av brann. Tyskerne brukte da anledningen til å bygge en bunker der og forbinde den med kjelleren i nr. 16., der også hovedatkomst var. I dag står underetasjen i dette toetasjes anlegget delvis under vann, og alle spor etter virksomheten er fjernet. Etter krigen ble både denne bunkeren, Ruseløkka-bunkeren og bunkeren i Cort Adelers gate brukt av politiet og av den militære etterretningstjenesten.

HEMMELIGE GANGER

Alle bunkerne har nødutganger, men bare en av dem har en råsprengt tunnel som leder bort

fra anlegget. I etterkrigstiden har det versert rykter om at bunkerne i dette området også var forbundet med underjordiske ganger. Men etter flere kjerneboringer og undersøkelser i de siste årene viser det seg at dette ikke stemmer.

Det samsvarer med oppfatningen til Heimevernets siste driftsansvarlige, som kjenner anleggene svært godt. Byantikvaren har dessuten hatt besøk av den nederlandske professor emeritus Rudi Rolf, som regnes som Europas fremste ekspert på tyske bunkere, og han støtter denne vurderingen.

RUSELØKKABUNKEREN

Anlegget er oppført i to etasjer og hadde opprinnelig to adganger samt en nødutgang – standard for bunkere er minst to utganger. Kortsiden vender mot Ruseløkkveien, parallelt med baksiden av det tidligere skolebygget som befant seg vest på tomten nær Tekniker'n. Den ene inngangen lå i kjelleren

Det var flere bunkere i området med ulike funksjoner.

1940-45 har analysert byggeprosessen og etter at forskaling og armering var på plass tok det normalt ett døgn å fylle en hel bunkers gulv, vegger og tak med betong – bare med en pause når gulvhøyden ble nådd, slik at ikke betongen der ble presset opp av trykket fra den øvrige betongmassen.

STRIDSANLEGG

«Vår» bunker er på rundt 400 kvm i to etasjer og består av en 1. etasje og en kjeller. Første etasje har en typisk midtkorridorløsning. Takene er armert med H-bjelker med planker imellom, noe var vanlig i personellbunkerne, mens stridsanleggene hadde jernplater mellom bjelkene. I kjelleretasjen lå ventilasjonsanlegg, nødstrømsaggregat og tavlerom. For øvrig var bunkeren tilknyttet strøm og vann på vanlig vis. Bunkeren sto under overtrykk og en overtrykksventil åpnet seg automatisk dersom trykket inne ble for høyt. Ventilasjonsanlegget hadde filter mot giftgass og kunne også kjøres manuelt. Dette utgjorde standardutrustning for alle bunkere.

Da bunkeren ble avhendet, var gulvene ifølge kassasjonsprotokollen belagt dels med terrazzo og dels med annet belegg eller de framsto som malt betong. Bunkeren hadde enkelte delevegger i lett bindingsverk kledd med byggplater, mens trappene var i jern. I tillegg til egne toalett- og vaskerom var et værelse til høyre for hovedinngangen i første etasje foret opp 80 cm med bjelkelag og gulvplater av tre. Rommets funksjon kjennes ikke, men muligens var fjernskriverne plassert der. Telefonavlyttingen foregikk fra et relativt lite rom i den nord-østlige delen av bunkeren, der veggene var delvis isolert med akustiske plater. Alt telefoniutstyr var fjernet, men et garderobestativ til frakk og hatt og et speil sot igjen. Trappen ned til kjelleren befant seg i den sørlige delen av anlegget og førte videre ned til den råsprengte tunnelen som utgjorde nødutgangen mot Filipstad. En finesse som ikke kjennes fra andre anlegg var mulighe-

ten til å ta seg direkte ned til tunnelen fra bunkerens første etasje via en slak trapp som stoppet i hodehøyde nede i tunnelen. Det var altså mulig å flykte hals over hode!

ETTERKRIGSTIDEN

I Lundkommisjonens rapport finnes en oversikt og en detaljert beskrivelse av en mangslingen virksomhet i bunkeren etter krigen, en virksomhet som også delvis var foregikk i de to bunkerne i Cort Adellers gate. Rett etter frigjøring engasjerte Forsvarsstabens chifferkontor seg i overvåkingstjenester ved blant annet å sikre seg de tyske såkalte Geheimeschreibere for fortsatt bruk. Dette var fjernskrivere som også krypterte, og dermed var nyttig for etterretningen. I 1946 fikk For-

svarsdepartementet, etter tautrekking med Televerket, ansvaret for det militære sambandet og Ruseløkka-bunkeren ble klargjort for den militære sikkerhetstjenesten, den såkalt E-tjenesten.

Den sagnomsuste og noe diffuse Asbjørn Mathisen fikk ansvaret for å bygge opp sambandstjenesten og sørget for at man i 1946/47 fikk installert geheimeskrivere der. Samtidig kom en ny telefonsentral, som var flyttet fra Norway House i London, og det ble etablert nytt avlyttingsutstyr. Alt dette tyder på at tyskerne hadde fjernet sitt tekniske utstyr fra bunkeren ved krigens slutt. Det er også kjent at tyskerne hadde klargjort bunkeren for sprenging da freden kom.

Fra 1949 bedrev man direkte romavlytting fra bunkeren. Det skjedde blant annet i forbindelse med et nordisk ministermøte i Oslo Militære Samfund om Atlanterhavspakten og et mulig nordisk forsvarssamarbeid. Imidlertid har ingen i ettertid tatt ansvaret for denne avlyttingen.

UTENLANDSK PERSONALE

Ruseløkka-bunkeren ble disponert til oppdrag fra E-tjenesten og politiet, og frem til 1960 var det et nært forhold til Norges militære allierte. Lund-kommisjonen beskriver da også at det i stor grad var utenlandsk personale som ivaretok oversettelses- og avskrivingsvirksomheten, og som dermed fikk inngående kjennskap til all virksomhet som foregikk i bunkeren.

I 1960 opphørte virksomheten i Cort Adellers gate 14-16, og utstyret herfra ble dumpet. Men da E-tjenesten i 1965 flyttet til Platous

Unsere Unterkunft in Oslo

Kaserne Ostpreussen i et fotoalbum det tyske befalet ga i julegave til soldatene i Oslo julen 1942. Foto: Oslo Museum

Installasjoner som blant annet telefonavlyttingsutstyr er blitt fjernet fra bunkeren.

gate fortsatte en begrenset avlyttingsvirksomhet i Ruseløkka-bunkeren, hvor man daglig fraktet lydbånd til E-tjenesten. Den gang betjente to damer anlegget som besto av to båndspillere, men det påstås at de bare møtte annenhver dag, fordi virksomheten var relativt begrenset. På den annen side var to årsverk ikke noen uvesentlig ressursbruk den gangen.

TAKKET NEI

I 1984 ble all virksomhet i bunkeren nedlagt mens avlyttingen opphørte formelt i 1987. I 1989 var alle teletekniske anlegg derfra fjernet, men bunkeren ble først kassasjonsbehandlet av Forsvaret i 1997. Anlegget ble formelt overført til Oslo kommune i 2001. Deretter ble det sikret og gjenmurt, blant annet ved at nedgangen fra skolegården ble fjernet. Forsvarets bygningstjeneste hadde riktignok tilbudt Oslo kommune å overta anlegget med tanke på formidling av historien, men kommunen takket nei.

Deretter sov Ruseløkka-bunkeren sin Tornerosesøvn inntil rivningen av Ruseløkka skole høsten 2018, igjen avdekket inngangen. Da fikk vi som i sin tid hadde deltatt i verne vurdering av anlegget anledning til å besøke bunkeren igjen, og det var tydelig at nærmere tjuer år uten ventilasjon og oppvarming hadde satt sine spor, med fuktskader og soppangrep som resultat.

Etter en knapp uke ble bunkeren igjen lukket og «stedt til hvile» under den nye skolegården. Det er bare sporene i murene ut mot Ruseløkkveien som nå vitner om det gamle anleggets eksistens. NRK Østlandssendingen fikk imidlertid dokumentere bunkeren før forseglingen – evig eies kun det tapede. ●

Det er fortsatt elektrisitet og aggregat inne i bunkeren. Dette er underetasjen i bunkeren.

Kilder:

Arnesen, Ronny, Gjemte og glemte steder, Kolofon, 2018

Ettrup, Erik og Härberg, Erik REGELBAU Tyske standarder for bunkere. Websiden Norske kystfort 1940-45

Havran, Roberta Luciani og Wilberg, Janne Atlanterhavsvollen – Atlantik Wall i Fortidsminneforeningens årbok 2016

Lundkommisjonens rapport 1995-96. Kapittel 13.6 beskriver overvåkingsevne i Ruseløkka-området

Reisegg, Øyvind Oslo under krigen, Pegasus, 2016

Rolf, Rudi, Atlantic Wall Typology PRAK publishing, 2008